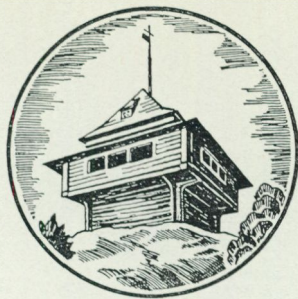

FATABUREN 1970

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1970

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1970

Redaktion: Christian Axel-Nilsson • Nils-Erik Bærendtz • Sam Owen Jansson
• Skans Torsten Nilsson

Layout: Torsten Stääf

Tryck: Tryckeribolaget Ivar Hæggström AB 1970

Pärmens färgbild: Takmålning i ett avträde vid von Echstedtska gården, Västra Smedbyn i Kila, målad omkr. 1765. Gården tillhör Värmlands museum, Karlstad.

Kulturhistoriskt avskräde

En arkeolog talar ibland om sitt underjordiska arkiv. Detta surrogat för historikerns skrivna källor har i all sin fragmentariska skröplighet också uppenbara förtjänster. Som allt musealt material är det handgripligen påtagligt och ger därför, när det gäller avlägsna tider, ofta belysande, ibland överraskande inblickar i den mänskliga tillvarons villkor. Men för att tolkas riktigt och för att kunna sättas in i sitt sammanhang kommer det arkeologiska materialet bäst till sin rätt, om det stöds av skrivna källor.

Oöverträffade som arkeologiska källor har avskrädeslagren visat sig vara – från den äldre stenålderns sydskandinaviska »skaldynger» till 1700-talets utfyllda »vattenrum» i Stockholms strandtomter. Ett bra exempel är strandutfyllningarna från 1300-talet runt Gamla stan i Stockholm. De har avfallslagrens alla förtjänster. De är innehållsrika, de ligger som ett skyddande hölje över äldre övergivna anläggningar, och de kan ställas i relation till historiskt kända händelser.

Denna holme mitt i Mälarens utlopp fick vid 1200-talets mitt rikspolitisk betydelse på grund av flera sammanfallande omständigheter: skeppsbyggnadstekniska framsteg, som gjorde det möjligt att permanent utnyttja en så oskyddad holme, den

moderna stadsbyggnadskonstens framträngande runt Östersjöns kuster, förbättrade metoder för framställning av järn, vilket ställde krav på en gemensam utskeppningshamn främst för Bergslagens metaller men även för Mälardalens animaliska produkter. Dessa skäl att anlägga en rikshamn vid mälارutloppet var framsynta. Förläggningen till den oskyddade holmen bör ha tett sig djärv men skulle visa sig vara ett lyckokast.

De försvarspolitiska skäl som ofta anförts var sannolikt redan överspelade, när Stockholm byggdes. De väldiga befästningsanläggningarna – borgen och stadsmuren – skulle aldrig på allvar träda i funktion under de första hundra åren, vilket måste ha bidragit till stadens oavbrutna tillväxt. 1300-talet rymmer liksom 1600- och 1900-talen Stockholms mest expansiva skeden.

Detaljerna i Stockholms första blomstringstid är fortfarande dolda under mäktiga avskrädeslager. Men 1945 kunde man inom ett begränsat område avslöja huvudlinjerna i en utveckling, som sedan skulle bekräftas på andra håll. Under några månader schaktade byggnadsstyrelsen för grunder och källare till kanslihusannexet mellan Salvii gränd och Storkyrkobrinken, och stadsmuseet fick rika tillfällen att göra undersökningar. När

schaktningarna började, fanns tre gränder mellan Västerlånggatan och Riddarhustorget. Ursprungligen var de dubbelt så många (64–69 på kartan). Minskningen är en följd av 1600-talets stadsplaneregleringar. I dessa gränder var lagerföljden bevarad obruten och kunde friläggas, så att sammanhängande profiler kunde mätas på sträckor upp till 50 meter. Det största djupet var 7 meter, vilket räckte för att man i större delen av området skulle nå ner till holmens ursprungliga grusyta, den som de första stockholmarna trampade på och utnyttjade i sin dagliga gärning.

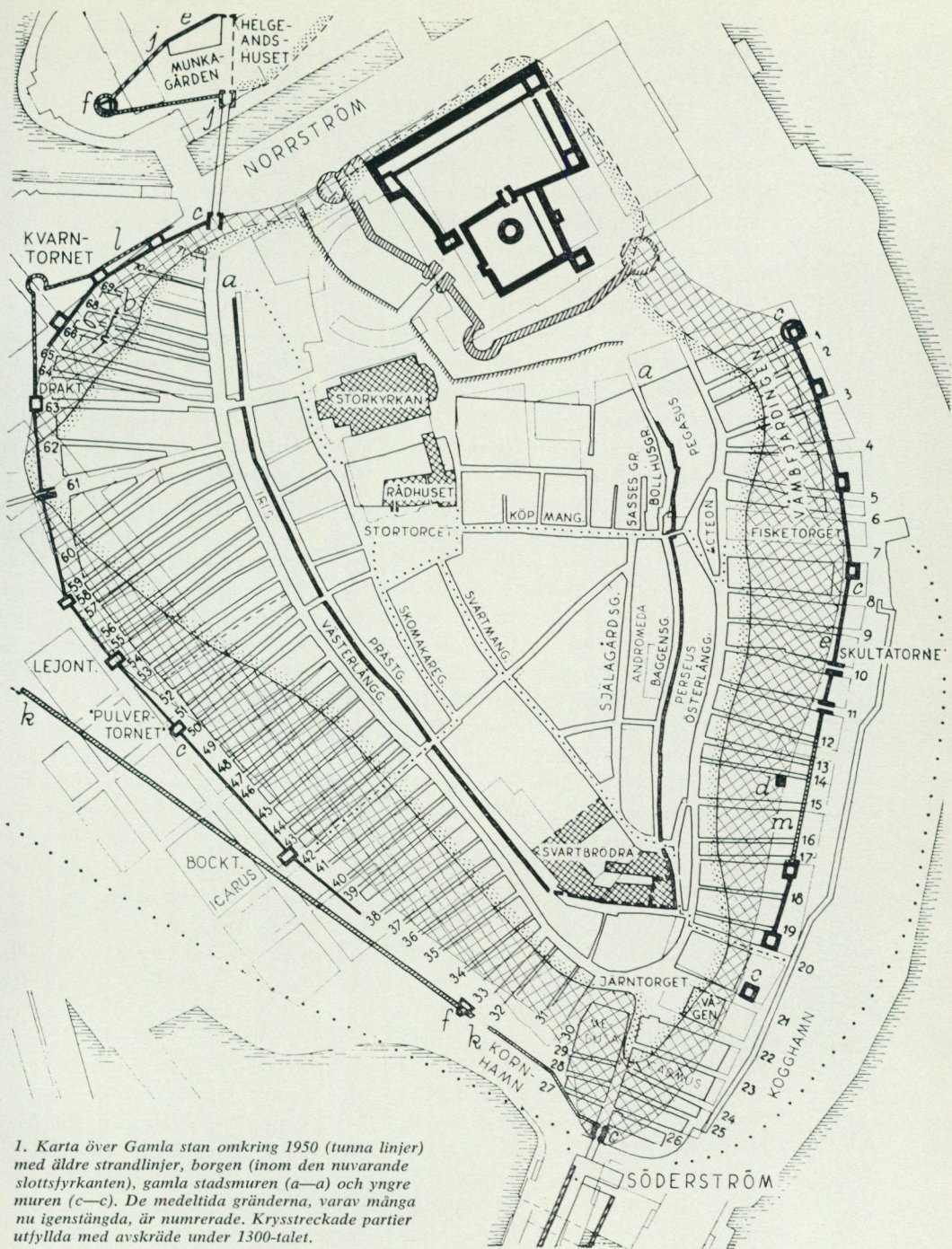
Detta gällde emellertid bara de övre, östra delarna av det frilagda partiet. De nedre delarna längst i väster låg under vatten vid bosättnings-tiden. På grund av landhöjningen stod Mälarens vattenyta ungefär 2,25 meter högre än i våra dagar. Landhöjningens storlek kunde för första gången bestämmas närmare just genom dessa undersökningar. Tidigare hade man fått vissa maximivärden bland annat genom avvägning av lågt lig-gande runristningar i fast håll. Högre kan vattnet normalt inte ha stått under 1000-talet, när ristningarna höggs. Nu fick man även minimivärden genom väl bevarade bryggrester från omkring år 1300.

Undersökningarna 1945 blottade alltså ett stycke av holmens strand, innan utfyllningarna började. Senare undersökningar, vid schaktningar eller genom borrhningar, har efter hand givit så många punkter på den gamla stranden, att vi nu med rätt stor säkerhet kan ange den runt hela holmen. Den har varit tämligen brant. För holmens tillväxt i historisk tid

har utfyllningarna betytt mycket mer än den blygsamma landhöjningen.

På så sätt har stadsholmens areal nära nog tredubblats till 1700-talets slut, när den i stort sett fick sin nuvarande omfattning. Utfyllningsmaterialet är till större delen avskräde och avfall från all den verksamhet som bedrevs i staden. Det rör sig om enorma mängder. De största fyllnadsdjupen har mätts upp i kvarteret Icarus. De är drygt 19 meter. Omkring den gamla holmen ligger fem hundra års avskräde lagrat i varv på varandra och utanför varandra i allt mäktigare och vidare cirklar. De når långt utanför holmens nuvarande kajer. Vid årlånga muddringar utanför Skeppsbron har man bland mycket annat tagit till vara en mängd kärl av lergods, stengods, fajans, koppar, mässing och tenn från 1600- och 1700-talen. De flesta är sönderslagna och bortkastade som avfall. Men då och då har man muddrat upp hela pjäser, som tappats vid lossning och lastning i hamnen.

Bättre än dessa sena utfyllningar, som bildar slutfasen i ett långt förlopp, känner vi inledningsskedet under 1300-talet. Här är det återigen schaktningarna för kanslihusannexet som givit nyckeln till vårt vetande. Enligt dem började utfyllningarna i stor skala omkring sekelskiftet 1300. Då bestod Stockholm av tre delar: den kungliga borgen vid Norrström, den muromgivna högstaden på holmens krön och lågstaden mellan muren och stränderna vid Saltsjön och Mälaren. Den egentliga staden med dess borgerliga rutin var klart avgränsad från stapelstaden med hamnar och broar (Norrbro och Söderbro). Stränderna var i själva verket

1. Karta över Gamla stan omkring 1950 (tunna linjer) med äldre strandlinjer, borgen (inom den nuvarande slottsyrkanten), gamla stadsmuren (a—a) och yngre muren (c—c). De medeltida gränderna, varav många nu igenstängda, är numererade. Krysstreckade partier utfyllda med avskräde under 1300-talet.

kantade av bryggor och möjligen kajer.

De äldre arkivaliska källorna talar i båda fallen om »bro». Kogga-bron (Allmänningsbron, Stora bron, Skeppsbron) vid Järntorget saltsjö-sida var troligen en träkaj under 1400-talet. Om det var fallet även tidigare är ovisst. Några pålar som påträffats intill den orörda 1200-talsstranden har tolkats som rester av en kaj. De kan lika gärna ha tillhört en brygga. Ordet brygga i vår mening börjar användas mera allmänt först under 1500-talet.

Till bryggorna ledde redan under 1200-talet små korta kullerstensatta eller träbelagda gränder, som förenades av långgator utanför muren. Långgatorna, som var bredare än vår tids Öster- och Västerlånggator, förde rakt på broarna över Söder- och Norrström. De löpte, innan de nådde Söderbro, samman i ett torg på den låga, smala udden mellan Mälaren och Saltsjön. Här vid Järntorget låg under 1400-talet stadens våg, där landets viktigaste exportvara, järnet från Bergslagen, vägdes. Om denna lokalisering var ursprunglig vet vi inte.

I Stenbastugränd, en av de sex gränderna i kanslihusannexets tomt, förde den lägst liggande och äldsta beläggningen ner till en broläggning av plankor infällda i två längsgående stockar. Stockarna har vilat på en timrad stenfylld kista utanför stranden. Man vill gärna identifiera denna brygga med det slags »bålbro eller gårdsbro» som omtalas i Bjärköarätten.¹ Undersökningarna har visat att den förra benämningen avser konstruktionen, den senare användningen. Bjärköarätten gällde i Stockholm

åtminstone från 1200-talets slut till 1350-talet. Broläggningen var brandskadad, vilket bör ha skett vid 1296 års brand.

Eldsvådorna var städernas värsta hemsökelse. De har därför antecknats i krönikor och årsböcker. De var vanligen totala. Stockholms medeltida brandkatalog ser ut så här, 1296, 1330, 1344, 1407, 1419, 1445, 1458, 1495 och 1501.² I grändprofilerna från Gamla stan kan de avläsas som brandlager med starkt förbrända, ibland förglasade byggnadsdelar och inventarier. Raden av olycksår är den säkraste grunden för en pålitlig kulturhistorisk stockholmskronologi.

Timrade bryggkistor har funnits även i Klockgjutargränd och Kolmätargränd inom kanslihusannexet. Båda var fyllda med jord och stod några meter upp på stranden. Också till dem förde »bålbroar», dvs. broläggningar av plank infällda i stockar. När de byggdes har utfyllningarna med avskräde tagit fart. Broläggningar av trä lagda direkt på avskrädet har funnits även närmast utanför kistorna. I Kolmätargränd förde de till en bod på ett timrat underlag i avskrädet omedelbart utanför den gamla stranden. Därefter vidtog en regelrätt brygga på pålar.

Ungefär femton meter av bryggan eldhärjades 1330. Mitt på denna sträcka finns emellertid ett parti med obrända knuttimrade stockar. De är de nedre delarna i en försvarsanläggning som uppfördes vintern 1317–1318 under efterdyningarna till Nyköpings gästabud. Enligt en årsboksnotis omgavs Stockholm då med trämurar (lignis moenibus).³ De byggdes på pålar i strandkanten. Redan då

hade strandbebyggelsen blivit en så väsentlig del av den unga staden, att man övergav muren kring holmens krön. Men faran var snart överstånden, och stockholmarna kunde återgå till sin borgerliga näring. Sjömuren revs. Utanför muren och troligen med virke därifrån byggdes bodar på pålar i vattnet, och bryggorna förlängdes. »Den som bygger vid vatten

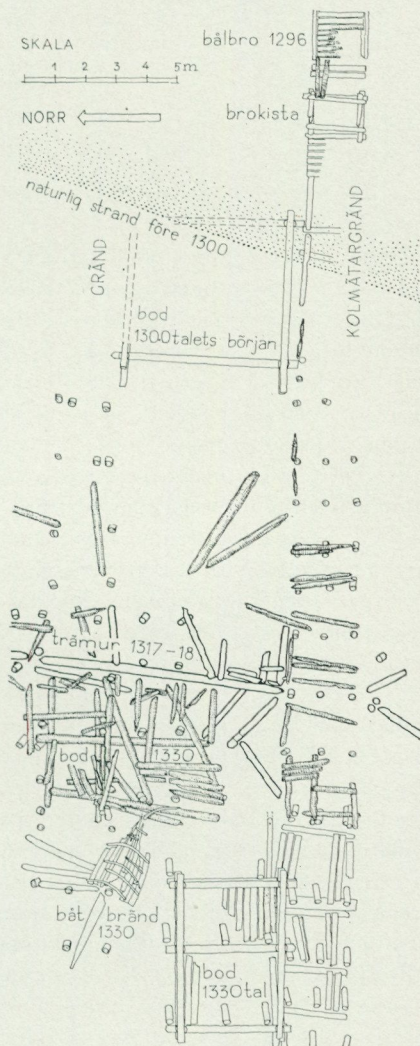
skall bygga broar först av allt sitt bygge... ty de som bo ovanför honom i förhållande till vattnet, må renligt och utan skada komma till vattnet», heter det i den nya stadslagens byggningsbalk från 1350-talet.⁴ Kravet att alla skulle komma »renligt till vattnet» blir begripligt först när man vet att stranden bestod av löst avskräde. Avskrädet har regelbundet täckts med sand och grus så snart det nådde vattenytan. Men detta hölje var inte tjockare än att man lätt trampade igenom det.

När Bjärköarätten talade om »bålbro eller gårdsbro», använder den nya lagen »sjöbodsbro eller gårdsbro»,⁵ en variation i ordvalet som beror på att utfyllningarna givit anledning till förändringar i sättet att bygga och utnyttja bryggorna.

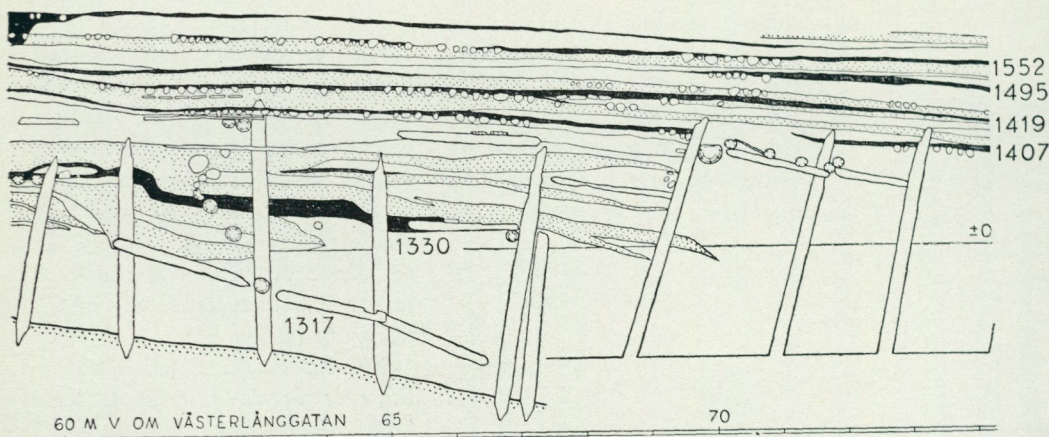
Bryggorna var inte enbart bodbryggor. De tjänade också som plattform för tippning av avskräde. Därigenom tvangs man att i takt med utfyllningarna förlänga dem längre än vad landförbindelsen med bodarna krävde. Till sist riskerade bodarna att förlora kontakten med vattnet. Men innan det gått så långt hade vanligen en eldsvåda förändrat bilden helt.

Den stora majbranden 1330 ödelade allt: hus, bodar, bryggor och båtarna som låg på vattnet utanför bodarna. Men när pålarna gav vika, har halvbrända byggnadsdelar dopplats i vatten och bevarats till våra dagar under nya avskrädeslager, som vräcks på efter branden. Dessa lager innehåller också en stor mängd huggspån, som erinrar om byggnadsverksamheten efter katastrofen.

Över detta avskräde har gränderna förlängts med de halvbrända bryggor-

2. Partiet omkring Kolmätargränd (nr 66 på kartan) med bryggor och bodar från tiden 1296—1330. Tvärstreckat virke brandskadat i maj 1330. Uppmätning 1945.

3. Skärning genom en del av Kolmätargränd med bryggpålar och grändnivåer av trä, sten och grus (prickade stråk). Svarta stråk är brandlager från eldsvådor. Bränderna 1296, 1344, 1445 och 1458 har ej lämnat säkra spår inom detta avsnitt. Vita partier upp till 1495 års brandlager är avskräde, som pressats ihop i tämligen sen tid.

na som ett något så när stabilt underlag. Beläggningen bestod till en början av påförd sand och grus, bräder och plankstumpar. Sedan det hela satt sig hjälpligt, har man lagt den första stengatan. I förlängningen av dessa förlängda gränder har man skyndat sig att bygga nya bryggor för att bli av med resterna av en totalt ödelagd stad. Borgarna i de centrala delarna uppe på holmens krön röjde nämligen upp ordentligt, innan de byggde nytt. Vid schaktningar där söker man förgäves efter sammanhängande brandlager som vid stränderna.

Vid varje brygghuvud har man fort nog byggt nya bodar på pålar. Denna nya brygg- och bodgeneration från 1330-talet skiljer sig från föregångarna därigenom att den aldrig härjats av eld. Nästa brand inträffade 1344, efter bara 14 år, när staden bör ha varit återuppbyggd, men den tycks aldrig ha berört de nordvästra stadsdelarna. Den har inte lämnat några säkra spår här. Det har däremot de

stora bränderna 1407 och 1419. Brandlagren från dem är tydligt skilda, även om de ligger mycket nära varandra. När de bildades, har bryggorna från 1330-talet för länge sedan bäddats ner i nya avskrädeslager och ersatts med stenlagda gränder. Vid undersökningarna 1945 visade sig bryggpålarna från 1330-talet sticka upp mellan gatstenarna, men det har skett långt senare, när fyllnadsmassorna pressats ihop av trycket uppfifrån. Gränderna från 1407 och 1419 förde fram till Stockholms första permanenta sjömur, som på detta avsnitt bör ha byggts vid 1300-talets slut. Därmed hade en helt ny situation inträtt.

Utfyllningarna på 1300-talet har inneburit: en ren stad, 5 hektar nytt land eller holmen utökad med en tredjedel och — en fyndgruva för arkeologer. Bortsett från de anläggningar av stadshistoriskt intresse som redan berörts, har avskrädet konserverat det mesta av trä, skinn och läder, som tre generationer stockholmare kastat bort.

Undersökningarna i kanslihusannexet måste av tidsnöd koncentreras till grändprofilerna. Av de stora avfalls-lagren mellan gränderna kunde bara mycket små delar undersökas närmare. Vad som tillvaratagits ger väl ändå en rätt god inblick i stockholmarnas vardag särskilt mellan bränderna 1296 och 1330, deras verktyg och redskap, hantverkarnas råmaterial och tillverkningar, fiskarnas båtar och utrustning, hemmens skurna träskålar och fat. Vanligast är skor och importerade dryckeskärl av stengods – annat lergods fanns överhuvudtaget inte. Vad man saknar mest är textilt material. Rester finns, men för att de skall kunna tas till vara och bevaras krävs mycken tid, som i allmänhet inte står till buds vid schaktningar för nybyggen.

Bodbryggor har funnits i alla de sex gränderna inom kanslihusannexet och av stickprov att döma troligen i de flesta av Stockholms 71 vattugränder. Kransen av bryggor runt hela holmen var de yttersta nervtrådarna i 1300-talets Stockholm. Alla var säkert inte sjöbods-bryggor. Några var troligen lastagebryggor. Alla har tjänat som plattform för utfyllningar och därigenom löst stadens renhållningsproblem.

Den permanenta sjömuren satte stopp för denna fulländade ordning. Muren var byggd på pålar i strandkanten, och dess effektivitet var beroende av vattenläget. Därmed var det slut med de ständigt fortgående utfyllningarna, och Stockholm blev så småningom lika smutsigt och illaluktande som alla andra städer. Men förändringen kom inte med en gång. Sjömuren från 1300-talets slut nådde på

mälarsidan ner till Lejontornet och på saltsjösidan ungefär till Skultatortornet. Längre söderut skulle det dröja rätt länge, innan stenmuren blev framdragen. Här nöjde man sig med tillfälliga försvarsverk av trä. Ett sådant var bålverket i Markvard van Deventers gränd (14), byggt »for nødzaka skuld a ørløghx wæghna» och nämnt 1428.⁶ Det var rivet 1432. Här omtalas »träbodan som uppå vattnet stånda» så sent som 1470.⁷ Då fanns ännu bodbryggor kvar mitt på saltsjösidan, men några år senare var murbygget igång på detta avsnitt. Motsvarande del av mälärstranden var redan förbyggd. Helt slutan blev ringmuren inte förrän under 1580-talet. Det långa dröjsmålet berodde på att man i det längsta tvekade att göra intrång i den fria förbindelsen med de livsviktiga hamnarna vid Järntorget, Kornhamn och Kogghamn. Och där rådde tippningsförbud.

Från en öppen stad med fritt tillträde till alla vatten hade Stockholm förvandlats till ett slutet, instängt samhälle, där en drygt 6 meter hög tegelmur avskärmade alla – eller nästan alla – vattugränder. Portarna var få och ledde till allmänna kajer eller broar. De enskilda bryggorna hade försvunnit för alltid. Den sista var köttmånglarnas brygga, som revs 1486. Lågstaden och dess många nyttiga verksamheter hade slutgiltigt blivit inlemmade i borgarstaden.

Av gammal vana sökte sig stockholmarna till stränderna med sitt avskräde. De stjälppte det på »stadsallmanningen vid muren», murgatan, vilket framgår av de många förbuden att lägga orenlighet på denna och andra allmänningar. En vårdag 1489

var råd och menighet överens om att »dagsverket skall gå omkring staden» och med pråmen föra bort »den orenlighet som ligger kring staden nedan alla gränder och fyller allt så att ingen kommer till vatten».⁸ Man beslöt också att anvisa en plats östantill och en västantill, »där sådan orenlighet skall läggas och årligen utföras».

Därmed hade man i princip kommit fram till en lösning, som skulle bli bestående långt in på 1800-talet. Det är bara benämningarna på uppsamlingsplatserna som växlar, från de officiella »stadens dynghögar» och »orenlighetsreservoarer» till folkhummorns »gullhögar» och »flugmöten». Vanligen tippades avskrädet i Riddarfjärden (Lortfjärden, Gullfjärden), om sommaren från pråmar och om vintern från släp i stora dragarevaken. Vaken var troligen upphuggen ett stycke utanför Kornhamn, där vattendjupet var mycket stort.

Även om flugmötesrenhållningen fick allt större omfattning ju mer staden växte, upphörde tippningen vid stränderna aldrig helt. Dels satte man sig ogenerat över förbuden, dels släpptes tippningen fri var gång befästningslinjer och kajer vidgades. I det fallet fick den stadsplanereglering som inleddes 1637, när stadsmurarna började rivas, långvariga följder både för Gamla stan och malmarna.

Till många strandtomter på Norrmalm hörde inpålade vattenrum, som var avsedda att fyllas ut. Schaktningarna för tunnelbanan har visat att dessa vattenrum var »strängt personliga» och uteslutande fyllts med avfall, som producerats av tomtägarna och deras familjer, deras verksamheter och anställda. Närmare undersökta

är de vattenrum i Klara sjö som tillhört den engelskfödda järnexportören William Maister, garvaråldermannen Johan Westin d.ä. och vagnmakaråldermannen Carl Sporrang, i vars gård Jan Jakob Blancks hovslageri var inrymt och där August Blanche tillbragte sin uppväxttid och fick stoff till några av sina bästa berättelser.

På flera ställen fanns dessutom allmänna avstjälningsplatser såsom i »Kattahavet» mellan Packartorget (Norrmalmstorg) och Nybron och vid Fatburssjön på Södermalm. I Kattahavet låg visserligen pråmar och vid Fatburen reservoarer, men de blev fort nog överfulla och svämmade över. Allteftersom dessa grunda, instängda och stillastående vatten fylldes med koncentrerat avskräde, förvandlades de till stinkande träsk och sannskyldiga pesthårdar. Det var dessa hälsovådliga lokalteter som på 1780-talet uppkallade några läkare till svidande vidräkningar med Stockholms eländiga renhållningsväsen.

Ett av Stockholms äldsta och mest långlivade flugmöten låg vid Kornhamn nära Söderström. I ett tillägg till 1482 års burspråk heter det, att orenligheten vid Sudermak skulle föras bort med båtar både sommar och vinter »eller i andra strömmar».⁹ Sudermak eller södra maket var ett av Stockholms offentliga avträden, som tycks ha förvänat gästande utlänningar. Tysken Samuel Kiechel besökte en sådan inrättning under sin resa i Sverige 1586 och blev illa smäddad av en gumma, därför att han råkade hamna på fruntimmersavdelningen.¹⁰

Ordet mak, som leder tanken till ro, lugn och bekvämlighet, användes genomgående i medeltidens Stockholm i

betydelsen avträde men reserverades snart nog för stora rum av högre dignitet som förmak och gemak. Under 1500-talet och senare kallades stadens avträden antingen privet eller hemlighus. Dessa offentliga avträden var ansevärda och rymliga inrättningar. När södra maket byggdes om 1467, åtgick 15 sparrar.¹¹

I stadens huvudbok för år 1666 omfattas under rubriken »Åtskilliga nödige byggningar» tre andra privet i Gamla stan, däribland »privetet västantill», som fanns redan under 1400-talet.¹² År 1666 gällde det reparationer, och ytterligare ett par måste ha funnits då, bland dem »privetet östantill», som var byggt över vatten. Så får man väl tolka en även från andra synpunkter tankvärd anteckning i stadens räkenskaper 1607, där följande utgift ur stadskassan redovisas:¹³ »givit mästern Hans bårdskärare, som läkte och botade Frans tunnbindare, som var riven av näcken i hemlighuset östantill».

Det avspända lugn, som dylika stälmen krävde och som från början var avsett, stördes icke sällan av asociala element. Där figurerar både mördare och tjuvgömmare.

Under 1700-talets senare del och 1800-talets början nåddes lågvattenmärket i Stockholms sanitära historia. Befolkningstillväxten var helt beroende av inflyttningar. Utan dem skulle staden sakta men säkert ha dött ut. Sådan statistik intresserade dock bara ett fåtal i samtiden. Vi känner tvärtom det sena 1700-talets Stockholm såsom en tid fylld av en stor livsglädje, som nått alla samhällslager. Det var först när man började anlägga vattenledning (1858), renhållningsverk

(1859) och ett modernt avloppssystem (1864) som stockholmarna mera allmänt kom att tänka på den gamla usla tiden.

1300-talets Stockholm var rent, därför att det var ett litet ösamhälle, som gav alla möjlighet att utan omsvep sänka sitt avskräde i sjön. Förändringen kom under 1400-talet, när försvarshänsyn tvingade folk att lagra orenligheten. Därefter har bekymren växt i takt med staden. Myndigheter och människor lärde sig fort nog att inse hur smal basen var för en meningsfull styrning av alla de faktorer som tillsammans skapar – inte en ren stad, som är en utopi, men – en stad värd att leva i. Det gäller inte minst vår egen tid, vars sanitära framsteg inleddes vid 1800-talets mitt. Ju mer vi ökar vår bekvämlighet och vår hygien inomhus, desto mer smutsar vi ner utomhus.

Källanvisningar

- Jb = Stockholms stads jordebok, utg. genom H. Hildebrand och L. M. Bååth 1876–1914.
Sb = Stockholms stads skottebok, I, utg. genom J. A. Almquist 1926.
SRS = *Scriptores rerum Svecicarum medii aevi*, utg. av E. M. Fant och C. Annerstedt, I–III, 1818–1876.
SSA = Stockholms stadsarkiv
Tb = Stockholms stads tänkeböcker, utg. I gm E. Hildebrand 1917, II gm G. Carlsson 1921–1944.
1. Svenska Landskapslagar tolkade och förklarade av Åke Holmbäck och Elias Wessén, V, 1946, s. 458.
2. SRS II: 1 s. 72 (1296); I: 1 s. 28, 57, 65, 76; III: 1 s. 22 (1330); III: 1 s. 22 (1344); I: 1 s. 31, 60, 73, 123; III: 1 s. 210 (1407); I: 1 s. 140; III: 1 s. 24 (1419); III: 1 s. 25 (1445);

- III: 1 s. 27 (1458); Svenska Medeltidens Rimkrönikor, utg. av G. E. Klemming III 1867–68, verserna 3565 ff (1495); Olaus Petri, En svensk cröneka, utg. av Jöran Sahlgren 1917 s. 265 (1501).
3. SRS I: 1 s. 56.
 4. Magnus Erikssons Stadslag i nysvensk tolkning av Åke Holmbäck och Elias Wessén, 1966, s. 88.
 5. Magnus Erikssons Stadslag, s. 264.
 6. Jb nr 18 b.
 7. Jb nr 728.
 8. Tb II s. 328.
 9. Tb I s. 496.
 10. Historisk Tidskrift 1892 s. 339.
 11. Sb I s. 409.
 12. SSA. Huvudboken 1666 fol. 450 ff.
 13. SSA, Räkenskaper 1599–1608 s. 313.

SUMMARY

Historical refuse

With the Old Town in Stockholm as reference this study is concerned with refuse-layers as archeological research material. The layers of refuse are very rich and lie like a protective covering over older and deserted constructions.

The island that was to be Stockholm became a place of national importance around the middle of the 13th century. The 14th century is one of the most expansive periods in the life of the city and conscious dumping of refuse along the shores in order to extend the shoreline was begun on a larger scale.

More extensive excavations in this area revealed that the sequence of layers was intact. The greatest depth was 7 m, enough to reach the original ground-surface. Filling-out processes have very nearly trebled the area of the city island during the period up to the end of the 18th century when it had more or less reached its presentday size. The largest depths of the refuse fillings were as much as 19 m.

During the 14th century the shores were lined with jetties, quays and wharves to which lanes paved with stones or wood led down. The jetties among other things served as platforms for dumping the refuse into the water, which at intervals necessitated their extension.

The numerous fires which swept over the city provide a reliable foundation for a historical chronology. The city was badly devastated by conflagrations in 1296, 1330, 1344, 1407, 1419, 1445, 1458, 1495, and 1501. The fire in 1330 left nothing standing but the remains have been preserved under the new refuse-dumps created when the inner parts of the city were cleared of debris before raising the houses anew. Apart from remains of interest to the history of the city the refuse-dumps have also preserved objects of wood, fur and leather thrown away by the 14th-century inhabitants.

The erection of permanent walls along the shores which was begun at the end of the 14th century put a stop to the tipping of refuse into the water and Stockholm soon became as dirty a city as all other towns. Special plots for refuse matter were instead allotted, popularly called "fly-meetings", used until far into the 19th century. From these dumping-grounds the refuse was later on tipped into the Riddar-Bay. The dumping straight from the shore, however, never ceased completely. Whenever the fortifications or the quays were extended refuse-dumping was allowed again. The municipal dumping-grounds were strongly criticised by the medical profession.